

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده حقوق و الهیات

بخش الهیات

پایان نامه تحصیلی برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته الهیات
گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

مبانی مسئولیت ناشی از تخریب محیط زیست از منظر فقه امامیه

مؤلف:

الهام سهراب بیگ زاده

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین احمد جمالیزاده

استاد مشاور:

دکتر عبدالرضا محمدحسین زاده

بهمن ماه ۱۳۹۲

دانشگاه شهید باهنر کرمان

به نام خدا

اداره تحصیلات تکمیلی

این پایان نامه به عنوان یکی از شرایط احراز درجه کارشناسی ارشد به

بخش الهیات

دانشکده حقوق و الهیات

تسلیم شده و هیچ گونه مدرکی به عنوان فراغت از تحصیل دوره مزبور شناخته نمی شود.

نام و نام خانوادگی

امضاء

دانشجو: خانم الهام سهراب بیگ زاده

استاد راهنما: دکتر احمد جمالی زاده

استاد مشاور: دکتر عبدالرضا محمد حسین زاده

داور ۱: دکتر میثم تارم

داور ۲: دکتر امان اله علی مرادی

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده: خانم معصومه سعید

معاون آموزشی، پژوهشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر جلال میرزائی

حق چاپ محفوظ و مخصوص به دانشگاه شهید باهنر کرمان است.

تقدیم به:

پدرم

که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه زندگی، ایستادگی را تجربه نمایم.

مادرم

که دریای بی کران فداکاری و عشق که وجودم برایش همه رنج بود و وجودش برایم همه

مهر.

همسرم

به پاس قدردانی از قلبی آکنده از عشق و معرفت که محیطی سرشار از سلامت و امنیت و آرامش را برای من فراهم آورده است.

و در نهایت تقدیم به تمامی دوستان طبیعت که این موهبت الهی را با زمینی سرسبز و آسمانی آبی و هوای پاک می خواهند و دوست دارند طبیعت زیبا را به تماشا بنشینند.

تشکر و قدردانی:

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز...

بر حسب وظیفه بر خود لازم می دانم از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب حجت الاسلام والمسلمین احمد جمالی زاده که زحمت راهنمایی این پایان نامه را بر عهده داشتند و جناب آقای دکتر عبدالرضا محمدحسین زاده که من را در نوشتن این پایان نامه راهنمایی کردند کمال تشکر را داشته باشم.

از درگاه خداوند متعال برای این دو بزرگوار و سایر اساتید ارجمند و خانواده ی مهربانم که در همه ی مراحل زندگی پشتیبان من بودند سلامتی و سعادت مندی را آرزو مندم.

چکیده:

با توجه به اینکه محیط زیست به علت استفاده نادرست و بی رویه از پدیده های طبیعی که با انگیزه های سود جویانه و یا از روی نادانی مورد تخریب قرار گرفته و تبدیل به یک بحران جهانی شده است این پایان نامه در صدد است که مبانی فقهی مسئولیت تخریب محیط زیست را از دیدگاه فقه امامیه بررسی نماید.

از آنجایی که ارزشهای دینی نقش اساسی تری در حفاظت از محیط زیست دارند و اسلام هم سعی در ایجاد یک رابطه متعادل میان انسان و محیط پیرامونش داشته است این پژوهش با روش گردآوری از منابع فقه شیعه (کتاب و سنت)، همگان را تشویق به حفظ محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن می نماید.

از بررسی قواعد فقهی از جمله قاعده ی لاضرر، اتلاف، نفی عسر و حرج استنباط می شود که تخریب محیط زیست عملی حرام و موجب ضمان و مسئولیت مدنی می شود.

واژگان کلیدی: مبانی، مسئولیت، تخریب، محیط زیست، فقه امامیه.

فهرست مطالب

بخش اول :	۱
کلیات، مفاهیم، مبانی نظری	۱
فصل اول: کلیات طرح	۲
۱-۱-۱- مقدمه	۳
۱-۱-۲- بیان مسأله	۳
۱-۱-۳- هدف های تحقیق	۴
۱-۱-۴- ضرورت انجام تحقیق	۴
۱-۱-۵- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق	۵
۱-۱-۶- سوالها یا فرضیه های تحقیق	۵
۱-۱-۷- تعریف مفاهیم مطرح شده در سوالها و فرضیه ها	۵
۱-۱-۸- پیشینه نظری و تجربی	۶
۱-۱-۹- روش اجرای تحقیق	۶
فصل دوم	۷
مفاهیم	۷
۱-۲-۱- مبانی	۸
۱-۲-۲- مسئولیت	۸
۱-۲-۳- تخریب	۸
۱-۲-۴- محیط زیست	۸
۱-۲-۵- فقه امامیه	۹

۱-۲-۵-۱-فقہ در لغت ۹

۱-۲-۵-۲-فقہ در قرآن ۹

۱-۲-۵-۳-فقہ در اصطلاح ۱۰

۱-۲-۵-۴-فقہ امامیه ۱۰

۱۱ فصل سوم

۱۱ مبانی نظری مرتبط با محیط زیست و تخریب آن

۱-۳-۱-استخلاف ۱۲

۱-۳-۱-۱-معانی استخلاف ۱۲

۱-۳-۱-۲-انواع استخلاف ۱۳

۱-۳-۱-۳-انسان و استخلاف ۱۴

۱-۳-۱-۳-۱-دلیل انتخاب آدمی به عنوان خلیفه الله ۱۴

۱-۳-۱-۳-۲-وظایف انسان به عنوان خلیفه الله ۱۵

۱-۳-۱-۳-۳-ارتباط مقام خلافت الهی انسان با محیط زیست ۱۷

۱-۳-۲-امانت ۱۸

۱-۳-۲-۱-معانی امانت ۱۸

۱-۳-۲-۲-امانت در قرآن ۱۹

۱-۳-۲-۳-امانت در روایات ۲۰

۱-۳-۲-۴-انواع امانت در اسلام ۲۱

۱-۳-۲-۴-۱-تکالیف بندگی ۲۱

۱-۳-۲-۴-۲-مال سپرده شده ۲۳

۱-۳-۲-۵-طبیعت و محیط زیست، امانت خداوند در دست بشر ۲۴

۲۵.....	۱-۳-۲-۶-خیانت در امانت
۲۷.....	۱-۳-۳-حق و خاستگاه آن
۲۷.....	۱-۳-۳-۱-تعاریف حق
۲۹.....	۱-۳-۳-۲-خاستگاه حق
۳۰.....	۱-۳-۳-۳-حق الله
۳۰.....	۱-۳-۳-۴-نسبت حق الله و حق عمومی
۳۱.....	۱-۳-۳-۵-حق الناس
۳۲.....	۱-۳-۳-۶-اموال عمومی
۳۲.....	۱-۳-۳-۷-وجوب ادای حق الناس
۳۳.....	۱-۳-۳-۸-حق استفاده از محیط زیست سالم
۳۶.....	بخش دوم
۳۶.....	محیط زیست و تخریب آن در منابع فقهی
۳۸.....	فصل اول
۳۸.....	محیط زیست و جایگاه آن از منظر آیات و روایات
۳۹.....	۲-۱-۱-تعریف محیط زیست
۳۹.....	۲-۱-۲-انواع محیط زیست
۴۰.....	۲-۱-۳-نشانه های اهمیت محیط زیست در قرآن
۴۳.....	۲-۱-۴-جلوه های مهم محیط زیست
۴۳.....	۲-۱-۴-۱-آب
۴۵.....	۲-۱-۴-۲-هوا
۴۷.....	۲-۱-۴-۳-خاک

.....	۴-۱-۲-درختان و گیاهان	۴۹
.....	۵-۱-۲-تأثیر محیط زیست سالم بر انسان	۵۴
.....	فصل دوّم	۵۶
.....	تخریب محیط زیست و جایگاه آن از منظر آیات و روایات	۵۶
.....	۱-۲-۲-تخریب محیط زیست	۵۷
.....	۲-۲-۲-دیدگاه قرآن نسبت به تخریب محیط زیست	۵۸
.....	۳-۲-۲-عوامل تخریب محیط زیست	۵۹
.....	۱-۳-۲-آلودگی	۵۹
.....	۱-۱-۳-۲-آلودگی آب	۶۰
.....	۲-۱-۳-۲-آلودگی هوا	۶۲
.....	۳-۱-۳-۲-آلودگی خاک	۶۴
.....	۴-۱-۳-۲-آلودگی صوتی	۶۵
.....	۲-۲-۳-۲-قطع درختان	۶۷
.....	۳-۲-۳-۲-اسراف و تبذیر	۷۰
.....	۱-۳-۲-۳-۲-فرق بین اسراف و تبذیر	۷۰
.....	۲-۳-۲-۳-۲-انواع اسراف	۷۱
.....	۴-۳-۲-۳-۲-پیامدهای اسراف و تبذیر	۷۵
.....	۵-۳-۲-۳-۲-عامل اسراف	۷۶
.....	۶-۳-۲-۳-۲-مصرف گرایی و بحران زیست محیطی	۷۹
.....	بخش سوّم	۸۱
.....	مبانی فقهی مسؤلیت تخریب محیط زیست	۸۱

فصل اول ۸۳

مسئولیت ۸۳

۱-۱-۳-مسئولیت ۸۴

۱-۱-۱-۳-مسئولیت اخلاقی ۸۴

۱-۱-۲-۳-مسئولیت حقوقی ۸۵

۱-۱-۲-۱-۳-مسئولیت مدنی ۸۵

الف) اقسام مسئولیت مدنی ۸۵

ب) ارکان مسئولیت مدنی ۸۶

ج) مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در فقه ۸۷

۱-۱-۲-۲-۳-مسئولیت کیفری ۸۹

فصل دوم ۹۲

ضمان ۹۲

۱-۲-۳-تعریف ضمان ۹۳

۱-۲-۲-۳-ضمان و تقسیمات آن ۹۳

۱-۲-۳-۳-لزوم یا جواز ۹۴

۱-۲-۴-۳-جبران خسارت ۹۵

۱-۲-۵-۳-قاعده اتلاف ۹۶

۱-۲-۵-۳-۱-ادله قاعده اتلاف ۹۷

۱-۲-۵-۳-۲-انواع اتلاف ۱۰۰

۱-۲-۵-۳-۳-مقایسه ی اتلاف بالمباشره و اتلاف بالتسبیب ۱۰۱

۱-۲-۵-۳-۴-نقش قاعده ی اتلاف در مسئولیت مدنی زیست محیطی ۱۰۲

۱۰۳.....	مواد قانون مدنی پیرامون قاعده اتلاف ۳-۲-۵-۵
۱۰۴.....	فصل سوم
۱۰۴.....	قاعده ی لاضرر
۱۰۴.....	۱-۳-۳-تعریف قاعده ی لاضرر
۱۰۵.....	۲-۳-۳-پیشینه قاعده ی لاضرر
۱۰۵.....	۳-۳-۳-مدارک و مستندات قاعده لاضرر
۱۰۸.....	۴-۳-۳-فقه الحدیث
۱۰۸.....	۱-۴-۳-۳-متن حدیث لاضرر
۱۰۸.....	۲-۴-۳-۳-معنای مفردات حدیث لاضرر و الاضرار
۱۰۸.....	۱-۲-۴-۳-ضرر در لغت
۱۰۸.....	۲-۲-۴-۳-نظر فقها و دانشمندان راجع به معنای ضرر
۱۱۰.....	۳-۲-۴-۳-ضرار در لغت
۱۱۰.....	۴-۲-۴-۳-نظر فقها و دانشمندان راجع به معنای ضرار
۱۱۰.....	۵-۲-۴-۳-معنای «لا» در قاعده لاضرر
۱۱۳.....	۵-۳-۳-کاربرد قاعده ی لاضرر
۱۱۳.....	۱-۳-۳-۵-تقدیم قاعده لاضرر بر قاعده تسلیط
۱۱۴.....	۲-۳-۳-۵-قاعده ی لاضرر و ارتباطش با محیط زیست
۱۱۶.....	فصل چهارم
۱۱۶.....	قاعده ی نفی عسر و حرج
۱۱۷.....	۱-۳-۴-تعریف قاعده ی نفی عسر و حرج
۱۱۷.....	۲-۳-۴-مفهوم عسر و حرج

۳-۴-۳- رابطه ی عسر و حرج ۱۱۸

۳-۴-۴- ادله ی اثبات قاعده ی لاجرج ۱۱۸

۳-۴-۵- تعارض میان قاعده ی لاضرر و قاعده ی لاجرج ۱۱۹

۳-۴-۶- قلمرو قاعده ی نفی عسر و حرج ۱۲۰

۳-۴-۷- قاعده ی لاجرج و ارتباطش با محیط زیست ۱۲۰

نتیجه گیری ۱۲۲

پیشنهادات ۱۲۳

بخش اول

کلیات، مفاهیم، مبانی نظری

فصل اوّل

کلیات طرح

در این فصل به بیان کلیاتی از طرح پایان نامه از جمله: مقدمه، بیان مسأله، هدف های تحقیق و ضرورت انجام تحقیق و غیره پرداخته شده است.

۱-۱-۱- مقدمه

محیط زیست به مجموعه ای از عوامل فیزیکی خارجی و موجودات زنده که با هم در کنش هستند و بر رشد و نمو موجودات تأثیر می گذارند گویند. امروزه با توجه به پیشرفت علم و تکنولوژی انتظار می رود که بشر هر روز بیش از پیش محیط زیست خود را حفاظت نماید، اما برعکس این غرض تا کنون حاصل نشده است. امروزه مشکلات زیست محیطی در هر اندازه و حتی محدود در مرزهای قراردادی یک کشور مشکلی برای کل جهان و نوع بشر به شمار می آید از این جهت از اهمیت ویژه ای برخوردار است. بشر بدون در نظر گرفتن این مسأله که منابع طبیعی هر جامعه ثروت آن جامعه است و تنها به نسل حاضر تعلق ندارد اقدام به نابودی محیط زیست خود می نماید از طرفی شایان ذکر است که درخواست و دعوت مردم به حفظ محیط زیست بدون ایجاد انگیزه ی حفظ محیط زیست و فواید بشری که در گرو آن است، چندان موثر نمی باشد؛ همچنین با توجه به جامع نگری دین مبین اسلام که به هیچ جنبه ای از زندگی بشر بی توجه نبوده است دین اسلام در آیات قرآن و احادیث معصومین مردم را ملزم به حفظ محیط زیست نموده است بنابراین ایجاد مکانیزم های پیشگیری از آلودگی محیط زیست مانند آموزش و اطلاع رسانی، وضع تضمینات کیفی در قوانین موضوعه ی کشورها و اسناد بین المللی ضروری به نظر می رسد.

۱-۱-۲- بیان مسأله

موضوع این پژوهش بررسی مبانی مسئولیت ناشی از تخریب محیط زیست در فقه امامیه می باشد. از برآیند دیدگاه های فقهای شیعه و با توجه به ادله ی هر دیدگاه هر کاری که به حال انسان مضر باشد با هر عنوان حرام است و این یک قاعده ی کلی است. در نتیجه مسأله تخریب محیط زیست که یکی از مصادیق اضرار می باشد حرام و ممنوع بوده و موجب ضمان است. طبق اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حفاظت محیط زیست وظیفه ی عمومی تلقی می گردد، از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است. قانون جزاء جمهوری اسلامی ایران نیز برای تخریب محیط زیست مسئولیت های جزائی از جمله قصاص، حبس، تأدیه خسارت در نظر گرفته است. محیط زیست طبیعی متشکل از مجموعه ی عوامل زیستی و محیطی که بر زندگی یک نفر یا یک گونه تاثیر

می گذارد و از آن تاثیر می پذیرد. این تعریف غالباً به انسان و فعالیت های او مرتبط می شود و همچنین میتوان محیط زیست را مجموعه ای از عوامل طبیعی کره زمین همچون هوا، آب، اتمسفر، صخره، گیاهان و غیره که انسان را احاطه می کند خلاصه کرد.

از طرفی تنوع طلبی و زیاده خواهی نوع بشر بدون درک و توجه به قانون تعادل و تطابق با طبیعت منشا تمام آلودگی ها و در نتیجه تخریب محیط بیولوژیک ما می شود، مثلاً آلوده کردن آب اقیانوس ها، دریاها و رودخانه ها، نابود شدن جنگل های سرسبز که در شمار مهمترین عوامل تولید اکسیژن است، بیابان زایی، آلودگی هوا در بسیاری از شهرهای بزرگ جهان، آلودگی های صوتی، انقراض نسل برخی از پرندگان و حیوانات، پدید آمدن شکاف در لایه ی ازن و مسائلی از این دست موجبات نگرانی را فراهم آورده و مسأله تخریب محیط زیست را تبدیل به مسأله ای بحرانی نموده است. حال با توجه به جامعیت فقه این سوال مطرح است که تخریب محیط زیست از دیدگاه فقه امامیه چه مسئولیت هایی در پی دارد؟ در این پژوهش برآنیم تا به تبیین این مسأله که مسئولیت تخریب محیط زیست و اضرار به دیگران در منابع فقه امامیه بر چه مبانی و چه قواعدی استوار است؟

۳-۱-۱-۱- هدف های تحقیق

۱. اثبات این مسأله که تخریب محیط زیست از نظر فقهی ضمان آور است.

۲. با توجه به گسترش آلودگی های زیست محیطی و به وجود آمدن بحران زیست محیطی این پژوهش می تواند موجب نوعی فرهنگ سازی گردد.

۳. استناد به آیات قرآن در این پژوهش خود نشان دهنده ی جامع نگری دین مبین اسلام است.

۴. این رساله بتواند زمینه مطالعات و تحقیقات بعدی را فراهم سازد.

۴-۱-۱-۱- ضرورت انجام تحقیق

امروزه با پیشرفت علم و فناوری و همچنین زیاده خواهی برخی انسان ها، موجب برهم زدن تعادل محیط زیست شده به طوری که منابع طبیعی به سرعت در حال نابود شدن است و این مسأله نسل حاضر و آینده را به خطر می اندازد. بنابراین برای دست یافتن به محیط زیستی سالم و کاهش خطراتی که ممکن است بر اثر تخریب محیط زیست بوجود آید باید همه ی انسانها در حفظ محیط زیست همکاری نمایند.

بنابراین در این رساله سعی شده با استفاده از آیات و روایات ائمه معصومین (ع) گامی موثر در آگاهی بیشتر جامعه جهت حفظ محیط زیست برداریم.

۵-۱-۱- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق

۱. سازمان حفاظت از محیط زیست ۲. دانشجویان ۳. محققین محیط زیست ۴. کارشناسان محیط زیست.

۶-۱-۱- سوالات یا فرضیه های تحقیق

-سوال اصلی:

۱. مبانی مسئولیت تخریب محیط زیست از دیدگاه فقه امامیه چیست؟

-سوالات فرعی:

۲. در منابع فقه امامیه راجع به محیط زیست و تخریب آن چه مباحثی مطرح است؟

۳. مسئولیت تخریب محیط زیست بر پایه ی کدام قواعد فقهی قابل تبیین می باشد؟

۷-۱-۱- تعریف مفاهیم مطرح شده در سوالات و فرضیه ها

مبانی (ج مبنی): بنیان، اساس، شالوده

تخریب: استفاده نامناسب از اشیاء و وسایل که منجر به نابودی و خرابی عین یا منفعت می گردد.

محیط زیست: مجموعه ای، متشکل از عوامل فیزیکی خارجی و موجودات زنده که با هم در کنش هستند و بر رشد و نمو موجودات تاثیر می گذارند.

مسئولیت: آن چه انسان عهده دار و مسئول آن می باشد و باید پاسخگو باشد.

مسئولیت کیفری (جزایی): مسئولیت مرتکب جرم از جرائم مصرح در قانون را گویند و شخص مسئول به یکی از مجازات مقرر در قانون خواهد رسید.

مسئولیت مدنی: در هر مورد که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد، می گویند در برابر او مسئولیت مدنی دارد.

فقه امامیه: یکی از مذاهب فقهی در اسلام است. این مذهب از آن رو که پیروان آن از شیعیان دوازده امامی اند به فقه شیعه مشهور است.

۸-۱-۱- پیشینه نظری و تجربی

الف) چکیده تحقیقات انجام شده در ایران :

مقالات و کتبی به صورت پراکنده در زمینه محیط زیست وجود دارد. مقالاتی تحت عنوان اسلام و محیط زیست فوزیه خزایی، مبانی حق برخورداری از محیط زیست سالم فیروزی و غیره، همچنین کتبی از جمله «مفاتیح الحیاه» که آیت الله جوادی آملی در این کتاب آثار بهداشت محیط زیست، زیان آلوده کردن محیط زیست، تأثیر گناه در نابودی محیط زیست و مسائلی از این قبیل پرداخته است. و همچنین تألیفی دیگر از جوادی آملی به نام «اسلام و محیط زیست» موجود است که نویسنده در این کتاب با نگرشی الهی به محیط زیست، افزون بر بیان وظیفه انسان جهت حفظ محیط زیست، راه زندگی سالم را تبیین و سُر حوادث ناگوار طبیعت را بیان می کند وجود دارد اما هیچ کتاب و مقاله ای به طور مستقل به مبانی مسئولیت ناشی از تخریب محیط زیست نپرداخته است.

ب) چکیده تحقیقات انجام شده در خارج از ایران :

محیط زیست از جمله موضوعاتی است که کل جهان به نوعی با آن درگیر و به بحث پیرامون آن پرداخته اند. مقالاتی در این زمینه نگاشته شده است: از جمله «علم، تکنولوژی و بحران محیط زیست» نوشته ی پتریانوف است که دیدگاه او همان نظر رسمی مجمع های علمی و محفل های دانشگاهی و پژوهشی شوروی است یعنی نظریه ی حفظ روند کنونی علم و تکنولوژی و سرشار از خوش بینی به آینده و مقاله ای تحت عنوان «در دفاع از محیط زیست» که نویسنده آن رنه دوبوی فرانسوی است که طرفدار مهار لگام گسیختگی رشد و گسترش تکنولوژی است و در زمینه ی اثرات محیط زیست، پژوهشهای نوآورانه و با اهمیتی را به انجام رسانده است. اما موضوع مورد بحث در این پایان نامه محدود به فقه امامیه است.

۹-۱-۱- روش اجرای تحقیق

این پایان نامه با توجه به موضوع آن کتابخانه ای و مبتنی بر توصیف و تحلیل می باشد.

فصل دوم

مفاهیم